

Charakterystyka dworu i jego dekoracji plastycznej w świetle historii sztuki

Dwór w Laskowej pomimo wielu odnowień dokonywanych w ciągu jego trzechsetletniej historii (a także realizowanych w latach po drugiej wojnie światowej), niosących ze sobą częściową wymianę substancji oraz szereg przekształceń, zwłaszcza w szczegółach - zachował się jednak w postaci pozwalającej na jednoznaczne umiejscowienie go w ciągu rozwojowym **polskiej architektury rezydencjonalnej. Jego konstrukcja, układ przestrzenny i funkcjonalny, formy architektoniczne i zdobnicze – reprezentują jednolity zespół elementów, pozwalający na zaliczenie obiektu do zabytków klasycznych.** Domniemana data budowy, wycięta na zaginionym zastrzale więźby dachowej – rok 1677 – odpowiada charakterowi dworu i mimo braku potwierdzenia konkretną wzmianką w źródłach - może być przyjęta bez zastrzeżeń.

W ciągu XVI wieku na terenie Polski, a w ośrodkach prowincjonalnych sięgając w głąb wieku XVII, zaznaczył się daleko idący przełom w tendencjach kształtujących oblicze wiejskich rezydencji szlacheckich. Ulega zaniechaniu kontynuacja stosowanego od średniowiecza typu opartego o zredukowaną wersję średniowiecznego zamku, przybierając zrazu formy inkastelowanego dworu o układach osiowych, w swej genezie już renesansowych, o stopniowo coraz bardziej zanikających cechach obronnych (typ ten na pograniczu węgierskim zaznaczył się występowaniem szeregu tzw. „kaszteli”). Proces przekształcania się rezydencji wiejskich w nieobronny „dom pański” pogłębia się w wieku XVII, a dzieje się to w oparciu zarówno o włoskie koncepcje „wili”, jak też o społeczno-ideowe prądy światopoglądowe, nurtujące w tym czasie społeczność szlachecką, gloryfikujące postawę i sposób życia dziedzica i gospodarza – rolnika. W tych warunkach italinizujące inspiracje i tradycje rodzime doprowadziły do wykształcenia typu opartego o redukcję obszerniejszych programów rezydencjonalnych przeniesionych na grunt polski i realizowanych w fundacjach królewskich i wielkopańskich. Tradycje te przejawiały się przede wszystkim w uporczywym stosowaniu drewna jako ulubionego materiału, tym bardziej, że był on tani. Łatwy do uzysku i pozwalał na szybką realizację budowy. Konsekwencją było na obszarach Małopolski stosowanie techniki i technologii budownictwa drewnianego, opartego o wielowiekowe doświadczenia nabyte w zawodowym ciesielstwie, preferującej konstrukcję zrębową. Redukcja „palladiańskich” koncepcji wili przynosi w tym okresie rzuty głębokotraktowe, układy oparte o plany budowli zbliżone do kwadratów (często także alkierzowe).

Rozpowszechnienie skromnych układów typowych następowało m.in. dzięki popularyzacji traktatów architektonicznych, jakich przykładem na ziemiach polskich jest znana, anonimowa „Krótka nauka budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego” (1659), czy „Ekonomika” Jakuba Haura (1679), zawierające swoiste kompendium wiedzy teoretycznej i zarazem praktycznej, przeznaczone do powszechnego stosowania i adresowane do szerokiego kręgu odbiorców, do których gustów proponowane programy były zresztą w pełni dostosowane.

Dwór w Laskowej zdaje się urzeczywistniać idee i prądy panujące w społeczności szlacheckiej w okresie ożywienia ruchu budowlanego w czasach jakie nastąpiły po potopie szwedzkim i ujawnia w swym zwartym, trójtraktowym układzie i parterowym gabarycie cechy typowe. Narożne usytuowanie reprezentacyjnej sali, pierwotnie zapewne świetlicy i jadalni – później kaplicy domowej XX Misjonarzy – należy do tendencji dawniejszych, poprzedzających dążność do uzyskania osiowej symetrii, mieści się jednak zarówno w wariantach włoskich układów, jak również w propagowanych sugestjach zawartych w „Krótkiej nauce”. Przytoczone w niej sformułowania zalecały także oddzielenie kuchni od właściwej rezydencji, ze względów poniekąd higienicznych; postulat ten spełniono w Laskowej, dobudowując do zasadniczej bryły dworu przybudówką kuchenną (rozebraną w 1967 roku).

Podjmując rozważania nad pierwotnym układem funkcjonalnym dworu w Laskowej, wzięto pod uwagę powiązania planu budynku z funkcją domu (klasztorku) XX Misjonarzy. Wyróżniające się bowiem dwa znacznie większe pomieszczenia – kaplica i domniemany refektarz w trzecim traktcie, obok trzech jednakowych pokoi mieszkalnych – zdają się bowiem doskonale pasować do funkcji klasztornych i mogłoby uzasadniać domniemanie o wzniesieniu, a co najmniej przekształceniu obiektu przez Zgromadzenie. Nie udało się jednak znaleźć dotąd żadnej wzmianki o budowie dworu przez Misjonarzy po roku 1689 (data objęcia Laskowej); wręcz przeciwnie, o wcześniejszym powstaniu dworu dowodzi znana data 1677 oraz inwentarz wsi z roku 1677, w którym dwór jest wyraźnie wspomniany. Tak więc przyjąć należy, że dwór wzniesiony został wcześniej od przybycia zakonników, natomiast z ich inicjatywą wiąże się dekoracja kaplicy.

Forma dachu łamanego nie była wprawdzie propagowana w przytoczonych „traktatach”, wynikała jednak przede wszystkim z konsekwencji nakrycia budowli dachem o prawidłowych spadkach, co przy obiektach głębokotraktowych prowadziło do tego typu rozwiązań. Dach łamany polski, o proporcjach występujących w Laskowej, zwany też „krakowskim”, należy do najstarszych form dachów łamanych, stosowanych w Polsce zapewne od XVI wieku, a rozpowszechnionych w drugiej połowie XVII wieku. Forma dachu w Laskowej w znacznej mierze decyduje o walorach estetycznych i stylowych budowli, a walory te potęguje jeszcze faktura gontowego pokrycia.

Rozebrany w roku 1947 ganek przy elewacji frontowej nie był i nie mógł być elementem należącym do pierwotnego wystroju, pozostawał bowiem w sprzeczności z kompozycją bryły. O ile można wnosić z analizy bardzo skromnego materiału ikonograficznego, ganek wraz z mieszczącą się pod nim werandą w znanej nam postaci mógł być tworem z drugiej połowy XIX w. (istniał, chociaż nie wiadomo czy w identycznej formie w roku 1887), przy czym reprezentował formy eklektyczne, jednak z wykorzystaniem elementów rodzimych, występujących w budownictwie ludowym regionu limanowskiego. Chodzi tu o ganki nakryte daszkami dwuspadowymi wspartymi na słupach, z balustradami o ozdobnie wycinanych deskach; ganki takie występowały do niedawna dość licznie, zwłaszcza przy budynkach gospodarczych i znamy je z fotografii archiwalnych, a także z nielicznie już zachowanych obiektów. Deski użyte w balustradzie ganku dworskiego były wyjątkowo ozdobnie wycięte. Są one częściowo zachowane, użyte wtórnie w oszalowaniu ganku sąsiadującego z dworem

budynku służbówki. Weranda (niewykluczone, że była ona wybudowana później od ganku), spełniała m.in. także praktyczną funkcję wiatrołapu. Jej brak w warunkach ostrego klimatu nie jest korzystny dla użytkowania obiektu.

Dwór w Laskowej nie posiada bliskiego odpowiednika ani wśród zachowanych jeszcze w Polsce drewnianych dworów, ani wśród obiektów znanych z przekazów – tym większe jego znaczenie naukowe. Pokrewnych budowli szukać należy przede wszystkim wśród budowli o planach zbliżonych do kwadratu i o trzytraktowych układach. Bliższe poznanie tego rodzaju obiektów jeszcze bardziej umacnia pogląd na genezę i czas powstania rezydencji w Laskowej.

Ogólna zasada planu z dwoma ciągami pomieszczeń po bokach sieni występuje w znanym dworze Wodzickich w Rogowie (1685), spalonym niestety w roku 1945. Po odrzuceniu alkierzy pokrewne układy (wyjawszy ganek wgłębny poprzedzający sień) ukazują dwory w Bogoniowicach (zapewne 2-ga połowa XVII w.), nie zachowany, w Kowalewsczyźnie (1659-65), również nie zachowany, znany z rysunku Glogera oraz w Gierałtowicach (zapewne 2-ga połowa XVII w.), w XX w. przekształcony. Może najbliższą Laskowej dyspozycję ogólnej zasady bryły i układu reprezentuje znany dwór w Brześćcach, który choć był przekształcony w 2 poł. wieku XVIII przez ówczesnego właściciela Jana Kantego Fontanę, jednak – jak słusznie sugerują autorzy katalogu zabytków – „wzniesiony jest na starszych zrębach”. W świetle analizy planu i bryły z pewnością sięga on wieku XVII, a przekształcenie

z następnego stulecia zapewne objęło nadanie czysto „mansardowych” proporcji dachu i wzniesienie klasycystycznego portyku kolumnowego. Bez bliższych badań trudno również ustosunkować się do zadatowanego na wiek XVII lub XVIII kwadratowego dworu w Osównie, chociaż wydaje się, że i tu wchodzi w grę podobieństwo wynikające z przyjęcia przy budowie podobnej koncepcji ideowej i funkcjonalnej.

Listę zachowanych XVII wiecznych dworów drewnianych zamyka dworek „Na Kasztelance” w Sierpcu, wzniesiony prawdopodobnie w wieku XVIII. Mimo odmiennej koncepcji planu odpowiadającej zasadzie układu kalenicowego, forma jego wysokiego, łamanego dachu „polskiego” leży w ogólnych intencjach estetycznych, przyświecających wznoszeniu w dobie baroku aczkolwiek skromnych budowli drewnianych, które nawet bez szczególnej ozdobności, poprzez śmiałe kształtowanie proporcji uzyskiwały wyraz monumentalny i stylowy.

Dekoracja reprezentacyjnego pomieszczenia w narożu północno-zachodnim dworu, obejmująca strop zdobiony bogatą polichromią i sztukateriami oraz obiegający pomieszczenie polichromowany fryz podstropowy – należy do nielicznie zachowanych przykładów tego rodzaju w budownictwie drewnianym. Jej unikalność pogłębia użycie elementów sztukatorskich. Dekoracja ta zasługuje również na szczególną uwagę ze względu na to, że reprezentuje w sferze przemian artystycznych okres przełomowy, w którym zazębiające się dwie fazy stylowe: późny manieryzm i barok – łączą się w na ogół harmonijną całość. Wynika to stąd, iż ogólna koncepcja kompozycyjna stropu jest jednolita, chociaż również stoi na pograniczu wymienionych prądów artystycznych. Prezentuje ona schemat podległy regule symetrii, odpowiadającej proporcjom dekorowanej powierzchni. Ośrodkiem kompozycji jest pięć otoków, mieszczących do czasu odnowienia stropu w roku 1953 obrazy treści religijnej,

skupiających główną uwagę widza, podkreślonych podziałami zaakcentowanymi plastycznie stiukiem i listwami. Dekoracja wypełnia tu dokładnie wszystkie płaszczyzny, nie pozostawiając miejsc wolnych, a ów swego rodzaju „horror vacui” potęguje wrażenie bogactwa.

Mimo współczesnej idei kompozycyjnej poszczególne elementy nie należą jednak w całej rozciągłości do tego samego repertuaru formalnego i tak: główki puttów z chwostami i pękami owocowo-kwiatowymi przywodzą jeszcze na myśl manierystyczną dekorację minionej epoki (elementy te sięgają początku XVII w., podczas gdy dominujące motywy splotów akantowych należą już do pełnego baroku (nie występują wcześniej niż w ostatnim dziesięcioleciu tegoż stulecia), a wąta wić akantowa na wąskich polach pomiędzy głównymi kwaterami zdaje się być jeszcze późniejsza. Elementy stiukowe, zwłaszcza kwiatowo-owocowy otok pola głównego, prezentują również formy występujące u schyłku XVII w.

Niezwykłe interesująco przedstawia się fryz podstropowy, odsłonięty w 1976 r. – niestety zachowany w około 50 %. Widzimy znane nam już motywy splotów bujnego akantu, jednakże są one malowane swobodnie, bez ścisłej symetrii i regularności, a fragmentarycznie traktowane są monochromatycznie. Niezwykłym wzbogaceniem tej skądinąd typowej dekoracji są wizerunki ptaków, rozmieszczone na pozór niedbale pośród ornamentów, będące przejawem ciekawej inicjatywy, wykraczającej poza sferę czystej dekoracyjności. Fryz ten przerywają cztery pola wyodrębnione cynobrowym obramieniem, niestety ich wypełnienia są niemal całkowicie zniszczone; być może mieściły się tu pierwotnie inskrypcje, a może jakieś wizerunki, które mogły wyjaśnić niejedno interesujące nas zagadnienie. Istnieje niska szansa, że w trakcie zaplanowanej konserwacji fryzu, w wyniku precyzyjnych zabiegów, będzie można jednak stwierdzić charakter zawartości tych pól.

Wspomniano powyżej, że w otokach, stanowiących ośrodek kompozycji, znajdowały się przedstawienia figuralne. Jakie były pierwotne – nie wiemy, gdyż nawet te, które przetrwały do 1952 r. obecnie się nie zachowały. Prawdopodobnie wykonał je inny malarz, o ile wnosić można z zachowanych fotografii, z których wynika niezbicie, iż były one także nieudolnie przemalowane.

Środkowe, największe, owalne pole mieściło wizerunek Chrystusa, cztery boczne pola koliste mieściły popiersia ewangelistów. Oczywiście treść religijna wiąże się z funkcją pomieszczenia jako kaplicy, a taki właśnie repertuar treściowy wiąże się z posiadaniem jej przez XX Misjonarzy, tym bardziej, iż przedstawienie Chrystusa i ewangelistów, jako głosicieli Słowa Bożego zgadza się z ideami misyjnymi i duszpasterskimi zgromadzenia. Jak najbardziej dobitnym umocnieniem tego powiązania jest ikonografia postaci Chrystusa: jest on przedstawiony w całej postaci, ujętej frontalnie, stojący, z rozłożonymi ramionami i głową otoczoną promienistą aureolą. Takie przedstawienie było czymś więcej, niż tylko oddaniem wizerunku Zbawiciela – było ono powtórzeniem emblematu Zgromadzenia XX Misjonarzy, na którym – od założenia, aż po nasze czasy – widzimy postać Chrystusa w owalnym polu (z wersetem: „EVANGELIZARE. PAUPERIBUS. MISIT. ME”). Wniosek stąd niezbity o powiązaniu dekoracji

z Misjonarzami, jak też twierdzenie o wykonaniu znanego z fotografii obrazu Chrystusa jeśli nie współcześnie z dekoracją stropu, to nie później od daty sekularyzacji majątku.

O obrazach z popiersiami ewangelistów trudno coś bliższego powiedzieć na podstawie fotografii. Zapewne były to repliki rzemieślnicze masowo rozpowszechnianych pierwowzorów. W drugiej połowie XIX wieku był taki okres, w którym obrazy były wyjęte, świadczy o tym ornament patronowy, o którym wiemy, że znajduje się pod obecną zasłoną co najmniej w jednym otoku w części wsch. kompozycji.

Sumując rozważania nad dekoracją dawnej kaplicy można stwierdzić co następuje: Choć te obrazy, jakie znamy z ikonografii nie były dziełem tego samego twórcy, co całość dekoracji, ale w sensie kompozycyjnym i ikonograficznym wiążą się w jednolity program. Formy ornamentalne użyte w dekoracji – jak to starałem się wykazać mimo różnic nie mogły występować wcześniej niż w końcu XVII w. (o czym przesądza dominujący motyw bujnego akantu), zatem całość dekoracji jest późniejsza od daty budowy dworu w roku 1677 i wykonana została po roku 1689, a więc w okresie, kiedy Laskowa znalazła się w posiadaniu Misjonarzy. Przeznaczenie sali na kaplicę mogło leżeć u podstaw inicjatywy jej ozdobienia.